

Karol Pawlak (redakcja naukowa)

Szkolenie polskiej kadry penitencjarnej w latach 1918-2012

(Polskie Towarzystwo Penitencjarne, Kalisz 2014, s. 94).

Kadra penitencjarna, której status prawny obecnie określa ustawa o Służbie Więziennej, była i jest ważnym ogniwem systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. W różnych okresach historii politycznej Polski posiadała odmienną pozycję prawną i realną w systemie wymiaru sprawiedliwości karnej, jako jej ostatnie ogniwo. Rola kadry penitencjarnej była i jest skomplikowana, jej efektywność zależy nie tylko od doboru odpowiednich osób posiadających oczekiwane psychospołeczne i moralne predyspozycje, ale przede wszystkim od szkolenia, którego celem jest wyposażenie jej w odpowiednie kompetencje, umiejętności, standardy zachowań i postępowania wobec osób pozbawionych wolności. Sposób przygotowania kadry penitencjarnej podlegał zmianom. Wyznaczały je nie tylko trzy okresy historii polskiej ostatniego stulecia, tj. okresu międzywojennego, realnego socjalizmu oraz przemian ustrojowych po 1989 r., ale również dorobek naukowy z zakresu penitencjarystyki, standardy zawarte w dokumentach międzynarodowych (ONZ, Rady Europy) oraz polityczno-społeczne oczekiwania wobec więziennictwa.

Recenzowana publikacja jest ważnym wydarzeniem w publicystyce naukowej odnoszącej się do historii polskiego więziennictwa, ponieważ wypełnia w niej lukę dotyczącą szkolenia kadry penitencjarnej w okresie blisko 95-letniej historii, tj. lat 1918-2012. Walorem recenzowanej publikacji jest nie tylko ukazanie się jej na rynku księgarskim, ale również, a może przede wszystkim, zaprezentowanie w sposób całościowy i kompetentny problematyki szkolenia kadry penitencjarnej ostatniego stulecia. Autor, pod redakcją którego przygotowana została recenzowana praca, podkreśla, że wiedza w dotychczasowej publicystyce dotyczącej szkolenia kadry penitencjarnej nie jest wolna od błędów, pominięć i przeinaczeń. Recenzowana publikacja jest wolna od tych mankamentów nie tylko ze względu na deklarację redaktora naukowego

opracowania, ale ze względu na walory tej osoby, które gwarantują obiektywne spojrzenie na minioną historię szkolenia kadry więziennej. Karol Pawlak z wykształcenia jest historykiem, wieloletnim wykładowcą Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej (COSSW) w Kaliszu, i z tej racji jako osoba nie z zewnątrz lecz będąca wewnątrz systemu, który szkolił kadre penitencjarną, lepiej rozumiał ideę tego szkolenia, oczekiwań społeczeństwa wobec kadry, której powierzono misję przywrócenia osób uwięzionych wolnemu społeczeństwu. Karol Pawlak jest znakomitym historykiem więziennictwa polskiego, autorem wielu publikacji. m.in. *Więziennictwo polskie w latach 1918-1939* (1995 r.), *Za kratami więzień i drutami obozów (Zarys dziejów więziennictwa w Polsce)* (1999 r.), *Polski bibliograficzny słownik penitencjarny* (2008). Pozostały zespół autorski (K. Jędrzejczak, B. Nowak, M. Okrasa, E. Saganowska), to również długoletni pracownicy szkolący kadre penitencjarną, pełniący różne role i funkcje w COSSW w Kaliszu (od wykładowcy do zastępcy komendanta szkoły).

Publikacja składa się ze wstępu, jedenastu rozdziałów i zakończenia. K. Pawlak w rozdziale pierwszym przedstawia proces kształtowania się systemu szkolenia kadry penitencjarnej w okresie międzywojennym. Polskie więziennictwo powstało w listopadzie 1918 r. wraz z odrodzeniem państwa. Po okresie zaborów niewielu Polaków podejmowało pracę w postzaborowych więzieniach. W związku z czym do pracy w więzieniach przyjmowano zupełnie nieprzygotowanych ludzi i uczono ich nieznanego dotychczas zawodu. Początki szkolenia kadry penitencjarnej sięgają końca I wojny światowej. Najpierw przygotowanie do zawodu odbywało się poprzez przyuczenie w czasie pracy przez bardziej doświadczonych funkcjonariuszy więziennych. Dopiero w 1923 r. utworzono Centralną Szkołę przy Departamencie Więziennym. Na uwagę, zasługuje fakt, że wykładowcami tej szkoły byli pracownicy naukowcy wyższych uczelni m.in. A. Mogilnicki, E. S. Rappaport, W. Makowski, Z. Bugajski. Na zmianę systemu szkolenia kadry penitencjarnej wpływ miał Międzynarodowy Kongres Penitencjarny, który odbył się w Pradze w 1930 r. Pod wpływem uchwał tego Kongresu w Polsce następowały zmiany systemu penitencjarnego z represyjnego na resocjalizacyjny, w związku z czym następowały zmiany organizacyjne i szkoleniowe kadry penitencjarnej, czego efektem była reforma systemu szkoleniowego. W 1933 r. powstały dwie szkoły, jedna dla wyższych, druga dla niższych funkcjonariuszy. W 1935 r. w miejsce dwóch szkół utworzono jedną Szkołę Straży

Więziennej. Z powyższych zestawień można wysnuć wniosek, że w okresie międzywojennym system szkolenia kadry penitencjarnej ulegał częstym zmianom. Zdaniem autora, taki stan był powodowany zmianami systemu penitencjarnego, podnoszeniem poziomu wykształcenia kadry penitencjarnej, przygotowaniem jej do realizowania modelu readaptacyjnego ówczesnego więzienia.

Kształcenie kadry penitencjarnej w początkowym okresie PRL, tj. do 1950 r., jest treścią rozdziału drugiego omawianej publikacji. Po wojnie, w pierwszych latach państwowości ukształtowanej po II wojnie światowej ścierały się dwie tendencje odnoszące się do koncepcji więziennictwa. Jedna z nich zakładała kontynuowanie międzywojennego dorobku i dostosowanie sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności do zmian rzeczywistości politycznej, druga koncepcja dążyła do ukształtowania systemu penitencjarnego według wzorów radzieckich. W krótkim okresie, na początku przeważała ta pierwsza koncepcja, wówczas znaczną częścią kadry szkolącej kadre więzienną byli funkcjonariusze z okresu przedwojennego. Z czasem jednak więziennictwo stawało się narzędziem walki politycznej. Dla takiej jego koncepcji potrzeba było odpowiednio wyszkolić kadre penitencjarną. Trzeba zaznaczyć, że więziennictwo w tym okresie podlegało pod Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Od 1948 r. zaczęto zwalniać przedwojennych funkcjonariuszy, którzy przygotowywali kadre oficerską i podoficerską. Wkrótce, tj. w 1949 r., powstaje Centralna Szkoła Pracowników Więziennych w Bartoszycach. Po roku szkołę tę przeniesiono do Iławy, następnie w 1950 r. do Szczypiorna k. Kalisza. Szkoła ta ma dziś już długą historię, bogate doświadczenie kształtowania się szkoły, która zmierzała od szkolenia kadry penitencjarnej dla więzienia totalitarnego, aż do nowoczesnego modelu więzienia prospołecznego, którego początki zarysowały się w sposób wyraźny po 1989 r.

W rozdziale trzecim zostały przez K. Pawłaka omówione interesujące dzieje Szczypiorna – od najdawniejszych czasów (pierwsze wzmianki o wsi Szczypiorno pochodzą z połowy XV w.), aż do 1950 r., kiedy to wojsko polskie przekazało więziennictwu koszary, na bazie których powstał ośrodek szkolenia kadry penitencjarnej. Ośrodek ten przez blisko 65 lat kształtował i realizował model szkolenia funkcjonariuszy więziennych dla potrzeb penitencjarnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności, który ulegał przemianom pod wpływem przemian cywilizacyjnych, politycznych, nauki. Szczypiorno zostało naznaczone ważnym

faktem historycznym. W 1917 r. w Szczypiornie osadzono około 3 tys. legionistów, którzy odmówili złożenia przysięgi na wierność cesarzowi niemieckiemu.

Szkolenia kadry penitencjarnej w latach 1950-1955 zostały zaprezentowane w następnym rozdziale. W tym okresie ukształtowały się instytucjonalne formy szkolenia kadry więziennej i podoficerskiej w Szkole Pracowników Straży Więziennej w Szczypiornie i oficerskiej w Oficerskiej Szkole Służby Więziennej w Iławie. W 1954 r. powołano w Warszawie Ośrodek Szkolenia Aparatu Kierowniczego Jednostek Więziennych. Szkoła oficerska i podoficerska miała organizację wojskową, słuchacze byli umundurowani i zakwaterowani. W obydwu szkołach nauczano 13 przedmiotów, podzielonych na cztery bloki, społeczno-polityczny, wojskowy, zawodowy i ogólny. Poziom wykształcenia słuchaczy był bardzo niski, ponieważ tylko od 12% do 15% słuchaczy szkoły podoficerskiej posiadało pełne wykształcenie podstawowe, odsetek dla szkoły oficerskiej wynosił 62,9%. Kadre szkolono na wzorcach penitencjarnych obowiązujących w Związku Radzieckim, a polegał on na uznaniu, iż celem kary jest odwet, a dolegliwość za środek do jego osiągnięcia służący. Preferowano wychowanie kolektywne, pracę produktywną, odrzucono indywidualizację. Nadzieja na zmianę w szkoleniu kadry miała się zrealizować po 1954 r., kiedy więziennictwo przeszło pod nadzór z MBP do nowo utworzonego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W następnym roku, tj. w 1955, połączono szkoły w Szczypiornie i Iławie i utworzono Centrum Wyszakolenia Służby Więziennej w Szczypiornie. Jego dzieje w latach 1955-1969 zostały omówione w rozdziale piątym.

Karol Pawlak, autor rozdziału piątego, przedstawia tło przemian w szkoleniu kadry penitencjarnej w związku z istotnymi zmianami zachodzącymi w więziennictwie polskim. Po 1950 r. nastąpiły zmiany w sposobie wykonywania kary pozbawienia wolności, zlikwidowano działy polityczno-wychowawcze, powstały działy penitencjarne. Więziennictwo w 1956 r. przeszło pod nadzór Ministerstwa Sprawiedliwości. Prof. S. Walczak, późniejszy minister sprawiedliwości, odrzucił stalinowski model wykonywania kary pozbawienia wolności, nawiązał współpracę z wyższymi uczelniami. W 1966 r. został wydany regulamin więzienny oceniany jako najbardziej postępowy w dziejach PRL. Problemem tego okresu był niski poziom wykształcenia kadry. Jeszcze w 1957 r. 38% funkcjonariuszy więziennych nie posiadało wykształcenia podstawowego. W 1958 r. powstaje trzeci ośrodek szkolenia – Zaoczne Technikum

Penitencjarne w Warszawie, które w 1969 r. zostało przekształcone w Zaoczne Liceum Penitencjarne. W tej formie szkolenia rozszerzono zakres nauczania przedmiotów zawodowych, wprowadzono dwa nowe przedmioty: psychologia i kryminologia. Możliwości reformowania więznictwa tego okresu ograniczał niedostatek funkcjonariuszy z średnim i wyższym wykształceniem. W 1968 r. tylko 2,5% kadry penitencjarnej posiadało wykształcenie wyższe. W tym okresie realizowano wiele szkoleń zawodowych w systemie zaocznym i eksternistycznym. Były one mało efektywne, dlatego w końcu lat 60. postanowiono zreformować sposób szkolenia zawodowego kadry penitencjarnej.

W rozdziale szóstym B. Nowak przybliży koncepcję eksperymentu, który był realizowany w latach 1958-1974 w Szczypiornie. Problematyka ta nie wiąże się wprost z zagadnieniem szkolenia kadry penitencjarnej, jednak przebieg eksperymentu, jego rezultaty wskazywały na potrzebę modyfikowania szkolenia kadry. Nowoczesny model więzienia, który był realizowany w Zakładzie Karnym Specjalnym dla Młodocianych w Szczypiornie wymagał zmiany myślenia na temat wykonywania kary pozbawienia wolności, a to wymagało odpowiedniego wyszkolenia kadry penitencjarnej. Literatura na temat eksperymentu w Szczypiornie jest bardzo bogata (m.in. H. i W. Świdowie, B. Nowak, B. Jarzębowska i in.).

W następnym, siódmym rozdziale K. Pawlak omówił szkolenie kadry w Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej (OSSW) w Szczypiornie w latach 1969-1989. Autor zauważa, że kryzysy polityczne w Polsce kształtowały sposób postępowania z osobami pozbawionymi wolności w toku wykonywania kary pozbawienia wolności, co wymagało wykształconej i odpowiednio przygotowanej kadry penitencjarnej. Nie zawsze jednak kryzys polityczny powodował postępowe zmiany w systemie penitencjarnym w Polsce. Tak się stało po 1956 r., ale już kryzys z 1968 r. (protesty studentów), 1970 r. (demonstracja robotników) spowodowały zwiększenie rygorystyki i represyjności systemu penitencjarnego. W omawianym okresie uległy zmianom instytucjonalne formy szkolenia zawodowego funkcjonariuszy więziennych. W 1969 r. zreformowano system szkolenia w OSSW w Szczypiornie, umieszczono tam dwie szkoły: Szkołę Starszych Funkcjonariuszy i Szkołę Młodszych Funkcjonariuszy. W związku z tym, że w 1975 r. wprowadzono stopnie wojskowe, nazwy tych szkół zmieniły się na Oficerską Szkołę Służby Więziennej i Podoficerską Szkołę Służby Więziennej. Zrezygnowano z trybu eksternistycznego szkolenia na rzecz dziennego, wydłużono czas szkolenia. W 1971 r. Zaoczne

Technikum Penitencjarne zostało przekształcone w Zaoczne Liceum Penitencjarne, w którym nauka trwała 4 lata. W 1993 r. szkoła ta została zlikwidowana. OSSW nie był jedyną szkołą kształcąca oficerów. W 1974 r. władze więzienne nawiązały współpracę z Akademią Spraw Wewnętrznych. Po 1980 r. zaprzestano szkolenia funkcjonariuszy w tej uczelni. Od 1990 r. wprowadzono wymóg, aby kandydat na podofficera Służby Więziennej posiadał średnie wykształcenie, a w 1982 r. wzrosły wymagania wobec oficerów, którzy musieli posiadać wykształcenie wyższe. W 1984 r. utworzono Korpus Chorążych Służby Więziennej. W 1987 r. zmieniono nazwę OSSW w Kaliszu na Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu.

Obok szkół stacjonarnych przeprowadzano różnorodne krótkoterminowe kursy specjalistyczne. Według autora, COSSW dopracował się niezłego systemu szkolenia kadry penitencjarnej, która zdobytej wiedzy nie mogła w pełni wykorzystać w praktyce. W więziennictwie w tym okresie dominowały działania doraźne, bez zmian systemowych. Ostatni regulamin więzienny z 1989 r. nie spowodował jeszcze zmian istotnych w systemie penitencjarnym. W 1989 r. rozpoczęły się zmiany ustrojowe państwa, zmiany modelu wykonywania kary pozbawienia wolności i szkolenia kadry penitencjarnej, w którym podstawową rolę odgrywał COSSW w Kaliszu. Należałoby jeszcze zasygnalizować, że w latach 70. powstał projekt przekształcenia COSSW w wyższą uczelnię zawodową, która pełniłaby funkcję uczelni I stopnia. Projekt ten nie został podjęty i zrealizowany.

Wraz ze zmianami szkolenia kadry penitencjarnej po 1989 r. modernizacji uległa baza materialna COSSW. Temu problemowi poświęcony jest rozdział ósmy publikacji, autorstwa M. Okrasy. W latach 1990-2012 prace koncentrują się na modernizowaniu bazy dydaktycznej, zapewnieniu słuchaczom właściwych warunków socjalnych podczas pobytu w szkole. Należy również podkreślić, że w I dekadzie XXI wieku następuje intensywna informatyzacja szkoły, tą drogą dydaktyka została wsparta zastosowaniem technologii e-learningu.

Ważną rolę w szkoleniu kadry penitencjarnej w ośrodku odgrywa biblioteka. Historię tworzenia biblioteki, wzbogacania jej zbiorów, przedstawia w odrębnym rozdziale E. Saganowska. Rozwój tej instytucji jest imponujący od chwili zarejestrowania w księdze inwentarzowej biblioteki OSSW w 1969 r. pierwszej książki, aż po rok 2012 r., kiedy to biblioteka została przekształcona w Centralną Bibliotekę Więziennictwa. Zdaniem autorki, w przyszłości biblioteka powinna stanowić bazę dydaktyczną

i nauką nie tylko dla kadry wykładowców ośrodka, słuchaczy, ale również dla środowisk naukowych spoza więziennictwa.

W rozdziale jedynastym K. Pawlak omawia szczególny okres historii COSSW, kiedy powstał i był wydawany miesięcznik „Nasz Głos”. Czasopismo to było redagowane przez wykładowców ośrodka. W początkowym okresie jego celem było informowanie o doskonaleniu zawodowym funkcjonariuszy Służby Więziennej, później czasopismo rozszerzyło zakres zainteresowań na całokształt problemów związanych z wykonywaniem kary pozbawienia wolności na terenie całego kraju. Czasopismo było wydawane przez COSSW w latach 1992-1998. Wypełniało lukę pomiędzy zlikwidowaniem „Gazety Penitencjarnej”, a powstaniem nowego czasopisma popularnego poświęconego problematyce więziennej, tj. „Forum Penitencjarnego”.

W rozdziale dziesiątym K. Jędrzejczak omawia szkolenie kadry penitencjarnej po 1990 r. Od 1991 r. zaczął się kształtować trójstopniowy system szkolenia: kursy przygotowawcze, szkoły Służby Więziennej i kursy udoskonalające. Doskonalenie zawodowe obejmowało szkolenia wewnątrzzakładowe organizowane przez kierownika jednostki penitencjarnej i obejmowało: szkolenie ogólnopenitencjarne, działowe i strzelectwo-ochronne. COSSW w Kaliszu nie był w stanie przeszkolić kadry oczekującej na takie przeszkolenie, dlatego zaczęto szkolić poza nim m.in. od 2007 r. zostaje powołany OSSW w Kulach, ukierunkowany na realizację szkolenia podoficerskiego. Doskonaleniu zawodowemu kadry służyły różnego rodzaju konferencje naukowe, kongresy i sympozja naukowe oraz szereg innych seminariów o charakterze międzynarodowym.

Na zakończenie K. Pawlak stwierdza, że w przeszłości więziennictwo realizowało różne zadania, w związku z czym w różny sposób szkoliło kadrę penitencjarną. W okresie niepodległego państwa, tj. w latach 1918-1939 i po roku 1989 kadra była szkolona na potrzeby współczesnych koncepcji i myśli penitencjarnej oraz w myśl obowiązujących wówczas standardów międzynarodowych. W okresie PRL więziennictwo „utknęło” w застоju i rygoryzmie. Pod koniec tego okresu następował proces rozwoju kadry, zarówno pod względem wykształcenia ogólnego, jak i przygotowania zawodowego.

Recenzowana monografia jest pierwszą tego rodzaju publikacją w historii polskiego więziennictwa, obejmującą długi okres dziejów szkolenia kadry penitencjarnej. Z perspektywy tak długiego czasu rysuje się wyraźnie tendencja przemian procesu kształcenia kadry penitencjarnej.

Przemiany te w sposób oczywisty są powiązane z modelem i koncepcją polityczną Polski. Autor, pod którego redakcją przygotowana została recenzowana praca, nie podjął próby sformułowania rekomendacji dla przyszłego modelu szkolenia kadry penitencjarnej, przygotowania jej do pełnienia szczególnej roli w szczególnych warunkach. Nie musiał tego zrobić. Obecnie prowadzona jest dyskusja nad modelem kadry penitencjarnej. Krytyce podlega jej paramilitarny charakter, który nie służy realizacji założeń współczesnej penitencjarystyki. Wcześniej czy później będzie następowało ograniczanie zasięgu paramilitaryzacji Służby Więziennej, w związku z czym model jej szkolenia będzie musiał ulec zmianie.

Bogaty materiał dotyczący szkolenia kadry penitencjarnej w latach 1918-2012 pozostawia czytelnikowi dużo możliwości i swobody określania koniecznych i niezbędnych potrzeb modernizacji współczesnej kadry penitencjarnej. Na podstawie lektury nasuwa się myśl, iż instytucjonalny system szkolenia powinien być zarówno nowoczesny, jak i ekonomiczny. Rozproszenie szkolenia kadry penitencjarnej w różnych ośrodkach poza COSSW nie sprzyja ani jednemu, ani drugiemu. Nie można nie zauważyć, że projekt przekształcenia ośrodka szkolenia w wyższą szkołę zawodową, który zrodził się w latach 70., nie był nieuzasadniony, chociaż jego koncepcja na dziś musiałaby ulec modyfikacji. Silny ośrodek szkolenia kadry penitencjarnej zlokalizowany w jednym miejscu sprzyjałby tworzeniu dużego potencjału edukacyjnego, który tkwiłby zarówno w kadrze, jak i infrastrukturze dydaktycznej. Dalszy ciąg historii przemian strukturalnych, organizacyjnych i programowych szkolenia kadry penitencjarnej pozostaje w sferze dyskusji.

Lektura tej monografii może temu procesowi sprzyjać i służyć. Znajomość tej unikatowej publikacji polecam wszystkim tym, którym bliski jest problem unowocześniania szkolenia kadry penitencjarnej, a szczególnie kadrze zarządzającej wykonywaniem kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania, wykładowcom realizującym programy szkoleniowe, specjalistom z zakresu więzieniaoznastwa, historykom penitencjarystyki oraz kadrze penitencjarnej, która poszukuje na podstawie własnych doświadczeń i niepowodzeń, sukcesów w pracy z więźniami – optymalnego modelu edukacji i przygotowania do pełnienia szczególnej roli funkcjonariusza więziennego.

Rec. Aldona Nawój-Śleszyński